

Benyik György

Jeromos klasszikus műveltsége

Ajánlás

Ezt a művet Adorjáni Zoltán tiszteletére írtam, aki közös munkálkodásunk során számos jelét adta a klasszikus kultúra iránti tiszteletének és kitűnő ismeretének. Különösen Alexandriai Philón munkáit ismeri jól, amelyek számos más művet integrálnak önmagukba. Zolit születésének 65. – Jeromos halálának pedig 1600. – évfordulóján ezzel a kis írással szeretném megtisztelni, egyben felhívni a figyelmet arra, hogy a nagy biblikusok – mint Jeromos, és később Kálvin János is – nemcsak a bibliai művek ismeretében voltak jártasok, hanem elmélyültek a számukra elérhető klasszikus irodalomban is.

Jeromos klasszikus műveltségének kezdetei

Jeromos – Szent Jeromos, teljes nevén latinul: Sophronius Eusebius Hieronymus (Ἱερόνυμος) (347–419/20) műveltségét a család, a korabeli római társadalom, a római tanulmányok, majd a kutató-könyvkereső útjai, a szerzetesközösségekben szerzett tapasztalatai, valamint a barátaival és ellenségeivel folytatott levelezése és polémiái határozzák meg. Életében, érzelmvilágában a görög, latin, héber, arám, szír nyelvi kultúra, valamint a pogány és a keresztény kultúra ötvöződik, vagy éppen küzd egymással. Mivel Afrikát, Hispániát és Britanniát leszámítva csaknem az egész Római Birodalmat bejárta, önmagában ötvözte a különböző kultúrákat. De életmód tekintetében is nagy tapasztalatokkal rendelkezett, megismerte a pogány Róma, a filozófus Athén, a teológiai viták központjának számító Konstantinápoly és a különböző remeték és szerzetesek világát Galliától Szíriáig, Palesztinától Egyiptomig.

Jóllehet a szülei keresztények voltak, ő csak Rómában keresztelkedett meg 25 éves korában. Stridonban a család latinul beszélt, de értették a helyi lakosok nyelvét is. Jeromos valószínűleg már otthon is tanult valamilyen dalmát vagy gót nyelvet, esetleg görögöt is. Klasszikus műveltségére azonban a legnagyobb

hatással Róma volt, ahol a kor legjobb rétor, Donatus¹ iskolájában tanult 4–5 évet, elsajátítva az elegáns, klasszikus latin nyelvet,² és – bár ekkor még nem tökéletesen, de igen használhatóan – a görög nyelvet is. Donatus személye és iskolája meghatározta Jeromosnak az antik irodalomhoz fűződő viszonyát. Donatus fő műve a *Grammatika (ars Donati grammatici urbis Romae)*,³ amelyet lényegében előző rétorok és grammatikai források alapján írt meg, akárcsak Charisius⁴ és Diomedes.⁵ Műve csak két átdolgozásában maradt ránk. A rövidebb (*Ars minor*) rendkívül elterjedt könyv volt, és a nyolc beszédrészt tárgyalja. A nagyobb három könyvből áll. Donatus írt még egy igen értékes kommentárt Terentius (Kr. e. 185–159?) vígjátékíró műveire,⁶ de ez feltehetően nem az eredeti verziójában maradt ránk. Talán ezen tanulmányainak hatása, hogy Jeromos még időskorában is fantáziál klasszikus művekről, éppen Terentius vígjátékairól és színházáról. Vergilius (Kr. e. 70–19)⁷ római költő *Georgicájához* és *Aeneiséhez* írt magyarázatából csak az előszó és a bevezetés maradt meg, illetve Servius Maurus Honoratus⁸ őrzött meg számos idézetet belőle, amelyet Jeromos szintén tanulmányozott.

---

¹ Aelius Donatus (320–380) ókori római nyelvész és szónok.

² Az antik retorika tanításáról lásd Adamik Tamás: *Antik stíluselméletek Gorgiától Augustinusig*. Seneca Kiadó, Budapest 1998.

³ Schönberger, Axel: *Die Ars maior des Aelius Donatus*. Frankfurt 2009.

⁴ Flavius Sosipater Charisius római grammatikus. Öt könyvből álló *Ars grammatica* című műve – amelyet Iulianus uralkodása idején (361–363) adtak közre – fennmaradt.

⁵ Diomedes Grammaticus (Διομήδης Γραμματικός, azaz „Nyelvtudós Diomedes”) késő ókori latin nyelvész. Egyetlen ismert műve a *De Oratione et Partibus Orationis et Vario Genere Metrorum libri III.* (vagy más néven *Ars grammatica*). Heinrich Keil kiadásában: Teubner, Leipzig 1857; 2. kiadás Hildesheim 1961.

⁶ Aelius Donatus and His Commentary on Terence's Comedies. In: *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*. Edited by Michael Fontaine – Adele C. Scafuro. Oxford University Press, Oxford 2014, 782–799.

Terentius ránk maradt művei: Andria, Eunuchus, Heautontimorumenos, Adelphoe, Hecura, Phormio. Magyarul: Kis Sándor fordításában, MTA, Budapest 1895.

⁷ *Vergilius összes művei*. Magyar Helikon, Budapest 1967.

⁸ Servius Maurus Honoratus, rövid néven Servius (4. század) római nyelvész, kommentárt írt Donatus Grammaticájához *Explanatio in artem Donati*.

A klasszikus irodalom és a Biblia

A hippói püspök, Ágoston és Jeromos személyesen soha nem találkoztak, de sokat leveleztek egymással.⁹ Visszatérő aggodalmuk a keresztény iratokkal kapcsolatban, hogy stílusuk nem elegáns, ezért nem is tarthatók értékes irodalomnak. Azonban éppen Jeromos római tartózkodása idejére esik Caius Marius Victorinus újplatonikus rétor és filozófus viszonylag öreg korában történő keresztény hitre térése 355-ben.¹⁰ Victorinus megtérítője Simplicianus¹¹ volt, aki 320 környékén született valószínűleg Rómában, a Szentírás szakértője¹² és nagyon képzett teológus volt. 355-ben aktívan részt vett Victorinus filozófus keresztény hitre térésében,¹³ és később hasonlóan kulcsszerepe volt Tagastei Alypius¹⁴ és Ágoston megérésének előkészítésében. Ágoston és Simplicianus 386-ban Milánóban találkoztak, amint erről a *Vallomásokban* (8,2) be is számol. Simplicianus tanára volt Ambrus, milánói püspöknek is, aki halálos ágyán híres mondásával – „öreg ugyan, de jó” – őt jelölte meg utódjának a milánói püspökségben.

Victorinushoz visszatérve el kell mondanunk, hogy korábban nagy karriert futott be II. Konstantin (316–361) udvarában. A császár az ariánusokat támogatta,¹⁵ bár maga a római hagyományos vallások híve volt, ezért megtartotta

---

⁹ Érdekes levélváltásokhoz ld. (Lev 61bev. 101bev. 102bev. 103bev. 105bev. 110bev. 111bev. 112bev. 115bev. 116bev. 33 126,1. 134bev. 141bev. 143bev. 144bev.).

¹⁰ Locher, Albrecht (kiad.): *Marii Victorini Afri commentarii in epistulas Pauli ad Galatas ad Philippenses ad Ephesos*. B.G. Teubner, Leipzig 1972. Pierre Hadot (Hrsg.): Zürich 1967.

¹¹ Ruggeri, Fausto: *I Vescovi di Milano*. Milan 1991.

¹² *De Diversis Quaestionibus ad Simplicianum*. Augustinus Kiadó 1991.

¹³ Smith, William – Wace, Henry: *Simplicianus St. A Dictionary of Christian Biography, Literature, Sects and Doctrines*. City: Adamant Media Corporation 2003. 4k 2. rész, 688–689.

¹⁴ Szent Alypius 394-ben Tagaste püspöke volt (ma Algéria). Augustinus barátja volt, akinek megtérítésében szintén szerepe volt (ld. *Vallomások* 8.12.28.) Ágoston afrikai kolostorát ő hozta létre.

¹⁵ Arius (260, Líbia – 336, Konstantinápoly) az arianizmus tanának szellemi létrehozója. Tanításának lényege, hogy Isten sokkal felségesebb, semhogy a világot közvetlenül teremtette volna, és vele közvetlen érintkezésben állna. Ha tehát Isten alkotta ezt a világot, szüksége volt egy közvetítő lényre, mintegy eszközre a teremtésnél, és ez a közvetítő lény Arius szerint az Ige (görögül: *λόγος*, latinul: *verbum*, héberül: *davar*), vagyis a Fiú, kinek lényege ennél fogva nem egyenlő (*homoousios*) az Atyával, hanem attól egészen különböző, mert különben ő sem hozhatta volna létre a világot. Az arianizmussal szimpatizált sok római császár is, és elterjedt a rómaiakat körülvevő barbár népek között is.

magának a pontifex maximus címet is.¹⁶ Csak élete végén keresztelkedett meg, és egy szemináriánus paptól vette fel a keresztséget. Victorinus keresztsége – mely Rómában nagy hatást keltett művelt arisztokrata körökben – indította el a későbbi nagy keresztény gondolkodók, Ágoston és Ambrus érdeklődését a Biblia és a keresztény filozófia iránt, és egyben azoknak az erőfeszítéseknek is ihletője lett, hogy a keresztény teológiát a neoplatonikus filozófiai iskolák szintjére kell emelni. Az előbb említett szerzők tehát keresztény filozófusok, vagyis teológusok lettek, Jeromos azonban csak filosz és rétor maradt, aki a Bibliát nem annyira a „vulgus, vulgaris”, mint elegáns latin nyelvre fordította.

Jeromos annyira kötődik Vergilius és más írók műveihez, hogy Betlehemben iskolát nyitott, hogy ezeket taníthassa – ezt barátja, Rufinus fel is róta neki. Tehát – bár néha lelke elgyengülésének tartotta, hogy a böjtölés közben is az antik komédiák szövegei jutnak eszébe – sohasem tagadja meg az antik irodalmat. Ellenkéntben Alexandriai Kyrilloszal¹⁷ és számos keresztény apologétával, akik a pogány írók ellen kampányoltak, ennek hatására különösen az egyiptomi fanatikus szerzetesek utasították el a hellenisztikus kultúrát. A legbotrányosabb pogányellenes akció Alexandriai Hüpatia (355–415) egyiptomi hellenisztikus filozófus, matematikus és csillagász, az ókori világ egyik kimagasló egyénisége, a történelem egyik első ismert női polihisztora meggyilkolása.¹⁸ Kyrillosz alexandriai püspök boszorkánnyá nyilvánította, és ezen verbális nyilatkozat hatására a keresztény csőcselék brutálisan felkoncolta a filozófus nőt. Műveit elégették, így egy levelén kívül semmi sem maradt az utókorra műveiből. Ezen háttérből érthető, hogy

---

¹⁶ Az ókori Rómában a pontifex maximus a legfelsőbb pap, a római vallás legmagasztosabb, egészen i. e. 254-ig csak patriciusok által betölthető beosztása. Caius Iulius Caesar már fiatalon megszerezte ezt a pozíciót, és főpapként be is költözött a pontifex maximus palotájába. Augustus idejétől a tisztség viselője a mindenkori császár lett. 382-ig keresztény császárok is fölvtették a címet. A katolicizmusban Nagy Szent Gergely nevéhez fűződik a Pontifex Maximus pápai cím felvétele, és azóta az a római katolikus pápa latin megnevezéseként használta. A kapcsolat e két titulus között azonban ennél korábról eredeztethető, hiszen – és először – már I. Damáz pápát megválasztották római püspökként „pontifex maximusnak”. Draper, Richard D.: *The Role of the Pontifex Maximus...* Brigham Ann Arbor 1988.

¹⁷ *A filozófus megtérése. Alexandriai Szent (Cirill) Kyrillos párbeszéde a pogány filozófusokkal.* Agapé, Szeged 2000.

¹⁸ Cameron, Alan: *Hyphatia: Life, Death, and Works.* In: *Uő: Wandering Poets and Other Essays on Late Greek Literature and Philosophy.* Oxford University Press, Oxford 2016.

Órigenész eltitkolta pogány műveltségét, Ágoston¹⁹ pedig megtagadta a pogány írókat – Jeromos viszont élete végéig rajongott az antik kultúráért, miközben elmélyülten foglalkozott a bibliai szövegekkel.

Köz- és magánkönyvtárak, keresztény gyűjtemények

Jeromos könnyen hozzáfért az antik irodalomhoz a birodalomszerte létező nagy könyvtárakban. A birodalom nagyvárosaiban – különösen Rómában –, de egyéb császári adminisztrációs központokban is léteztek nyilvános könyvtárak, amelyekben elsősorban az antik irodalom jeles alkotásai voltak megtalálhatók, ám a 3–4. századra már a fontosabb keresztény művek is hozzáférhetőek voltak.²⁰ Jeromos talán éppen ezért látogatja végig a legjelentősebb keresztény centrumokat, a könyvtárakat és az ezek környékén élő szerzetesközösségeket is, hogy ismerkedjen ezekkel az új mozgalmakkal, és ezekben a házakban ritkán elérhető szövegeket olvasson, cseréljen, vagy kódexeket vásároljon.

Az ókorban a lakosságnak csupán 1%-a használta a könyvtárakat,²¹ a nagy császári centrumokban leginkább csak az iskolamesterek és gazdag irodalmárok. A keresztény közösségek megjelenésével azonban a liturgiában rendszeressé vált a szent szövegek felolvasása, és – jóllehet a szent iratok történeteinek szóbeli átadása párhuzamosan folyt – ez az igény arra készítette a közösségek tagjait, hogy másolják a bibliai szövegeket. Nyugaton ezért terjednek el széles körben a *Vetus Latina* ó- és újszövetségi szövegei.

A teológiai viták viszont egy másfajta irodalom, a polémia, valamint a biblia- és hitvallás-magyarázat irodalmát képviselik, amelyek éppen a szofisztikált terminológiájuk miatt szükségessé teszik a vezető véleményhordozók írásainak,

---

¹⁹ Heidl György: *A keresztény és a szírének*. Kairosz, Budapest 2005., különösen 147sköv.

²⁰ Kenyon, Frederic G.: *Books And Readers In Ancient Greece And Rome*. 2013. Casson Lionel: *Libraries in the Ancient World*. Yale University Press 2002.

²¹ Lionel Casson: *Libraries in the Ancient* 2002., Carriker, Andrew James: *The Library of Eusebius of Caesarea*. 2003., Boeft, Poll-van de Lisdonk: *The Impact of Scripture in Early Christianity*. 1999., Kenyon, Frederic G.: *Books And Readers...* 2013., Ruether, Rosemary: *Mothers of the Church: Ascetic Women...* Simon and Schuster, New York 1979., Downey, Glanville: *Ancient Antioch*. 2015., Nigel Guy Wilson: *Scribes and Scholars...* Oxford University Press 1968., *An Anthology of Byzantine Prose* (De Gruyter) 1971 *Scholars of Byzantium*. 1983. *From Byzantium to Italy...*, 1993., Murphy, F. X.: *Rufinus of Aquileia (345–411)*... Washington DC 1945., Murphy-O'Connor, Jerome: *The Holy Land*. Oxford UP 2005.

tanulmányainak másolását, írásos terjesztését. A teológiai vitairódalom ezen polemikák írásba foglalt változata. A vallási levél ismert az ószövetségi könyvekben is, de az apostolokra, elsősorban Pálra visszavezethető keresztény vallási levél változatos műfajainak használatát a keresztény Biblia honosította meg. Jeromos esetében a tematikus levelezés új műfajjal gyarapítja a keresztény közösségek könyvtári anyagát. Ugyanis ezeket nemcsak a címzett kapta meg, hanem sok esetben egy egész körnek másolták, sőt Jeromos maga is kötetbe illeszti levelezésének egy részét – tudhatjuk meg a *De viris illustribus* szövegéből.²²

A klasszikus könyvtárakban tehát a klasszikus és zsidó íráskor tekercsei mellett a 3–4. századra megjelennek a keresztény könyvek is, amelyek a lapokra írt és fatáblákkal védett szöveget formailag is eltérő változatban tárják az olvasók elé. A régi híres klasszikus könyvtárak mellett megjelennek a kifejezetten keresztény gyűjtemények is, mint Caesarea, Jeruzsálem, Antiókhia stb., Alexandria és Konstantinápoly pedig kiemelt vegyes gyűjteményei lesznek a pogány és keresztény írásoknak.

A városokat sújtó háborúk és polgárháborúk, valamint főleg a Diocletianus-féle üldözések keresztény könyvégetései miatt gyakran mentettek remeteségekbe héber, görög és régi latin bibliai kódexeket. Ez az egyik ok, ami miatt Jeromos szívesen kereste fel ezeket a közösségeket, hogy a szerzetesi élet tapasztalata mellett így jusson ritka kéziratokhoz. A könyvtárak nemcsak őrzési helyei voltak a könyveknek, hanem iskolák és másolóműhelyek is egyben.

A diktált vagy másolt könyvek előállítására pedig a gyorsírók és ügyes másolók egész csoportját hívta életre. Persze nem mindenki olyan szerencsés, mint például Ambrus, akinek másolói államilag fizetett alkalmazottak. (Egyébként Ambrus nagylelkűen segíti Órigenészt is papírusszal és másolókkal.) Jeromosnak azonban magának kell gondolkodni az effajta segítőkéről, mert mindig magával viszi magánkönyvtárát, még a szíriai Khalkisz pusztájának remeteségébe is, ahol szintén alkalmaz titkárokat és másolókat, akik a leveleit sokszorosítják, és akiknek saját munkáit is tollba mondhatja.

---

²² Hieronymus presbiter: A kiváló férfiakról. In: *Apostoli Atyák*, SZIT Budapest 1979, 10–48.

A keresztény iratok sorsa a Diocletianus-féle üldözések idején

A keresztény írásokat és könyveket hamar gyűjteni kezdték, hiszen a keresztény közösségek liturgikus összejövetelein, a zsidókhoz hasonlóan, fontos szerepe volt a szent könyvek felolvasásának.²³ A már igencsak terjedő, de még tiltott vallás könyveinek megsemmisítését Diocletianus császár (284–305) rendelte el az utolsó nagy keresztényüldözés (303–313) során.²⁴ Az első konfliktus 299-ben, a szíriai Antiókhiaiban történt, amikor a keresztények megzavarták egy madáráldozat bemutatását. A tényleges keresztényüldözés 303. február 23-án indult, és a templomok lerombolásával, szent könyvek elégetésével, jogfosztással, majd a keresztények kivégzésével járt együtt. A vérengzésnek Nagy Konstantin 313-ban kiadott rendelete vetett véget. Később az üldözés Iulianus Apostata („Hitehagyott”) császár idején ismét fellángolt, végül azonban I. Theodosius 380-ban kiadott ediktumával államvallássá tette a kereszténységet, és eltörölte a keresztre feszítéssel történő halálbüntetést.

„Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek a mi kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint Szent Péter apostol adott át Róma népének, s amely azóta is töretlenül él napjainkig: az a hitvallás ez, amelyet Damasus pápa és Péter, Alexandria püspöke, az apostoli szentségű férfiú is helyesnek tart. Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallás és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát.” (Gratianus, II. Valentinianus és I. Theodosius ediktuma)

Jeruzsálemben Sándor püspök (Αλέξανδρος †251) alapított könyvtárat saját költségén, amelynek modellje az alexandriai könyvtár volt, ebben a könyvtárban biztosan voltak héber kódexek is. Jeruzsálemben a még Rómában megismert özvegy Melánia (342–409)²⁵ támogatta Jeromost, aki fiatal özvegyként (372-ben)

---

²³ Gamble, Harry Y.: *Books and Readers in the Early Church...* New Haven 1995. Wegner, Paul D.: *A Student's Guide to Textual Criticism of the Bible*. Paperback – March 9, 2006. Megan Hale, Williams: *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*, Chicago–London 2006.

²⁴ Részletesebben lásd Ladocsi Gáspár: *Keresztényüldözés a Római Birodalomban*.

²⁵ Ruether, Rosemary: Mothers of the Church. In: Uő (ed.): *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*. Simon and Schuster, New York 1979.

elhagyta Rómát, hogy meglátogassa az egyiptomi és palesztinai szerzeteseket. Huszonhét évig maradt a Szentföldön, és Rufinus tanácsára az Olajfák hegyén kolostort alapított. Jeromos sok esetben látogat Betlehemből Jeruzsálembé, és mindig útba ejti Melánia kolostorát. Az Alypiusnak és Ágoston püspöknek írt levelében a vele együtt lévő közös gyermekei között említi őt: „Közös szent gyermekeink *Albina, Pinianus és Melania nagyon sokszor köszöntenek titeket.*”²⁶

Jeromosnak a térségben megszerzett tekintélyéről, illetve a Jeruzsálem püspökével folytatott vitáiról érdekes képet kapunk néhány leveléből. Az 51. levélből, mely eredetileg görögül íródott, az derül ki, hogy konfliktusba került Jóannész jeruzsálemi püspökkel, megfeddve őt gőgje miatt. Az 57,2 leveléből kiderül, hogy Epiphanius azért kéri,²⁷ hogy fordítsa le latinra (a levelet), mert a levél szájhagyomány útján terjed, ezért aggódik, hogy Jeromos nézeteit esetleg tévesen adja vissza. A *Peri Archon*, vagyis Órigenész egezetikai princípiumairól írott kritikáját Jeromos a palesztinai és a ciprusi püspök között is terjeszti, lásd a 92. levelet. A 93. levél pedig válasz Jeromos apológiájára. Inocentius dicséri Jeromost (Lev 136), a következő levélben pedig figyelmezteti Jóannész püspököt (Lev 137) – valószínű, hogy ez a figyelmeztetés nem érte el a címzettet, mert az 417-ben meghalt.

Caesareában jelentős keresztény könyvtár volt, melynek legrégebbi állományát Órigenész kéziratok alkották, melyeket tanítványa, Pamphylus (†309) másolt és szorgalmasan sokszorosított. A könyvtár Jeromos számára fontos antik filozófiai műveket is őrzött: Timaeus, Theaetetus, Phaedrus, Republica, Politicus, Phaedo, Leges, Platón művei, Cratylus, Gorgias, Philebus, Sophista, Symposium, Epinomis.²⁸ Majd korán a legjelentősebb keresztény könyvtárrá vált, melyben kb. 30 000 kéziratot őriztek, többek közt Nazianszoszi Szent Gergely és Nagy Szent Bazil műveit. Jeromos többször is meglátogatta és használta ezt a könyvtárat, itt másolta és fordította Órigenész homíliákban fogalmazott bibliamagyarázatait, itt olvasta Hexapláját is, amely a legalaposabb szövegkritikai munka volt abban a korban, és a betlehemi fordítói tevékenysége idején a LXX kódexek és a héber szövegek összevetéséhez kulcsfontosságú műnek számított. De itt vizsgálhatta meg Euszebiosz egyháztörténetét és krónikáját is, sőt ez az írás adott ötletet arra,

---

²⁶ Levél 143,2 (412. oldal)

²⁷ A cremonai Euszebiosz is ezt sürgeti, aki korábban ügyvédként dolgozott, de megtérése után az eretnkségek ellen küzdött, az origenista vitában Jeromos mellé állt.

²⁸ Carriker, Andrew James: *The Library of Eusebius of Caesarea*. Brill, 2003, 103–104.

hogy folytassa az Euszebiosz által készített egyházi kronológiát. Az Újszövetség caesareai szövegtípusát is itt őrizték.

„Pamphilosz presbiter Caesareai Euszebiosz pártfogója volt, aki oly nagy odaadást mutatott a Szentírás iránt, hogy Órigenész műveinek nagy részét saját kezűleg másolta le, és ezek mind a mai napig megvannak a caesareai könyvtárban, saját kezűleg lemásolt huszonöt kötetnyi Órigenész-kommentárt, melyeket ő a tizenkét prófétához írt. Volt alkalmam arra rátalálni, örömben azt hittem akkor, hogy Krózus vagyona az enyém. Ha pedig örömet nyújthat a vértanúk kezéből kikerült egyetlen levél is, akkor mennyivel inkább ez a sok ezer sor, amelyről tudom, hogy vérével pecsételte meg Pamphilosz. Mielőtt még Euszebiosz megírta volna, ő is írt egy Védőiratot Órigenész érdekében. A palesztinai Caesareában szenvedett vértanúságot Maximinus keresztényüldözése alatt.”²⁹

A Caesaria keresztény hagyományára való emlékezését Kornéliusz, az itáliai kohorsz századosa indítja el (Lev 79,2). A 108,8 levelében Jeromos megnevezi szentföldi látogatásának fontosabb helyeit. *„Elhagyom Coelesyriát, és a Phoenicián átvezető utat, ugyanis nem útleírást akarok írni, csupán azokat a helyeket nevezem meg, amelyek szent könyvben előfordulnak... Heródes, Iudea királya Augustus Caesar tiszteletére Caesareának³⁰ nevezett, ebben meglátogatta Cornéliusnak Krisztus tplomává alakított házát.”*³¹

Az alexandriai könyvtár vagy Muszeion („a múzsák csarnoka”) az ókori világ legnagyobb könyvtára. I. Ptolemaiosz fáraó alapította az Kr. e. 3. században, hogy az addig többnyire a különböző templomokban és kisebb könyvtárakban őrzött tekercseket egy helyen gyűjtsék össze. A könyvtár feladata eredeti rendeltetése, a könyvek gyűjtése mellett a Muszeionban tevékenykedő tudósok munkájának elősegítése volt. A könyvtárban nemcsak gyűjtötték a könyveket, hanem az írnokok másolatokat is készítettek róluk. Első vezetője az arisztotelészi tanítvány, Phaléroni Démétriosz volt,³² akit II. Ptolemaiosz elküldött ugyan, de a könyvtárnak ő is óriási figyelmet szentelt. A könyvtár az idők során egyre nagyobb lett.

---

²⁹ Jerome's De Viris Illustribus

³⁰ Egy ideig Palesztina fővárosa is volt.

³¹ Jeromos leveleiben legtöbbször csak bibliai vonatkozásban említi Caesariát: Lev 112,7.10; 119,6; 70,4; 73,2; 106,2; 112,20; 119,11; 133,3; 144,8.9.11.13-14.

³² Démétrioszt az epheszoszi Zenodotus (Kr. e. 282–260) sztoikus filozófus, Homéroszszakértő követte, majd Kallimakhosz (Kr. e. 260–240) költő és grammatikus, aki összeállította a könyvtár részletes katalógusát.

Növekedése III. Ptolemaiosz uralkodásának idején volt a legjelentősebb. Az ő nevéhez fűződik az a rendelet is, miszerint minden beérkező hajót át kellett kutatni, és minden ott talált könyvről másolatot kellett készíteni a könyvtár számára. III. Ptolemaioszhoz idején kerültek a könyvtárba Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész eredeti művei. Itt őrizték a LXX több változatát és korrekcióját, valamint Alexandriai Philón műveit is. Erre az anyagra épült az ún. alexandriai kateketikai iskola (Kr. u. 3–6. század),³³ melynek hatásaként sok keresztény irat és bibliamagyarázat is került a könyvtárba. Kallimakhosz katalógusa szerint 400 000 olyan tekercs volt, amelyen több azonos vagy különböző szerzőtől származó mű szerepelt, és 90 000 olyan tekercs, amely kizárólag egy művet tartalmazott. Marcus Antonius Kleopátrával való esküvője alkalmából 200 000 pergament ajándékozott a könyvtárnak, amelyek a pergamoni könyvtárból származtak. Jeromos kevés ideig tartózkodott Egyiptomban, ám kedves barátja, Rufinus hosszú ideig és több évig hallgatta Vak Didimust, akinek a tanításhoz forrásként szolgált ez a könyvtár.³⁴

Az antiókhiai királyi könyvtárat³⁵ II. (Nagy) Antiokhosz szeleukida uralkodó alapította Kr. e. 221 körül, és nyitotta meg a tudósok számára. Vezetője Khalkiszi Euphorión volt, aki az általa jól ismert athéni könyvtár mintájára hozta létre ezt a könyvtárat, amely egy időben tekintélyesebb volt, mint a pergamoni könyvtár. 363-ban Julianus császár (Flavius Claudius Julianus, 331–363) leromboltatta, de a keresztények újraalapították.

A Bibliotheca Ulpia, a Traianus római császár által megrendelt könyvtár Kr. u. 107 és 112 között épülhetett³⁶ Róma történelmi központjában, Traianus fóruma

---

³³ Jeromos szerint az alapítást Márk apostolra vezetik vissza, a legkorábbi mester Athenagoras (176), akit Pantaenus (181) követ, ő Alexandriai Kelemennek adja át a vezetést (190). Az első írásos emlék 204-ből származik, amikor Demetriosz püspök a keresztényüldözés idején a fiatal Órigenészre bízta az iskola vezetését. 215-ben Héraklász vette át az iskola vezetését Órigenésztől. Tanított itt Vak Didimus (313–398) is. Tananyaga a hit alapelemei, alapimádságok és a keresztény erények gyakoroltatása. Irodalom: Gueruce H. E. F.: *De schola quae Alexandriae floruit catechetica, Pars posterior*. Halle 1825., Batiffol P.: *Ancienne Littérature chrétienne*. Paris 1897., Vaccari, A.: *Il primo sbozzo di Università cristiana, en Scritti di Erudizione*. Roma 1952.

³⁴ A könyvtár először Kr. e. 48–47-ben, az alexandriai háború idején égett le. Később a folyamatos római támadások következtében többször is megsérült.

³⁵ Downey, Glanville: *Ancient Antioch*. Princeton UP, 2015.

³⁶ Packer, James E.: *The Forum of Trajan in Rome*. Brief 2001., Casson, Lionel: *Libraries in the Ancient World*. 2001.

közelében. Jeromos tehát láthatta és valószínűleg használta is ezt a könyvtárat, amely Alexandria és Pergamon után az ókor leghíresebb könyvtárai közé tartozott, és az egyetlen római könyvtár volt, amely legalább az 5. század közepéig fennmaradt. Ekkor említi ugyanis Sidonius Apollinaris (Levelei, IX.16.3), akinek a szobrát itt állíttatta fel apósa, Avitus római császár. Venantius Fortunatus is ír arról (VI.8), hogy Vergilius műveiből tartottak felolvasást Traianus fórumán 576 körül, amire talán szintén a könyvtárban kerülhetett sor. A korábbi császári könyvtárak hagyományait követve a latin és a görög nyelvű műveket külön helyezték el, ebben az esetben a Basilica Ulpia hátfalához csatlakozó két szárnyban, amelyek egy kis udvart fogtak közre, ahol Traianus oszlopa állt. A két könyvtárépület emeleti teraszai azt a célt is szolgálták, hogy a diadaloszlop domborművei megtekinthetők legyenek, hiszen a talaj szintjéről azok nem igazán kivehetők. Az épület-együttesnek csak a törmelékei maradtak fenn, de ebből gondos munkával rekonstruálni lehetett valószínű eredeti képét. Az épület felső szintjének magassága az alsónak háromnegyede lehetett, amint azt Vitruvius is előírta a bazilikákkal kapcsolatban (V.1). A falakon 36 fülkében, azokban faszekrényekben voltak elhelyezve a könyvtekerccsek, becslések szerint tízezer körül mindkét épületben. A fennmaradt részletekből is megállapítható, hogy a könyvtárépület drága anyagait messze földről, Egyiptomból, Numidiából, Kis-Ázsiából importálták.³⁷

Róma püspökének könyvtára a Laterán területén volt, 4–5. sz. számos keleti és latin teológus munkáival, zsinati okmányokkal. Valószínű azonban, hogy a San Laurentius in Damaso volt az első keresztény könyvtár a Laterán környékén, Damasus irodalmi ambíciókkal rendelkező pápa idején már volt keresztény könyvtár is. A pápának azonban a keletről Rómába látogató Jeromos sok írott irodalmi újdonsággal szolgálhatott az akkorra jelentős méretűvé dagadó magánkönyvtárából.

A konstantinápolyi könyvtárat II. Constantius (Kr. u. 337–361) alapította, létrehozva egy Scriptoriumot, hogy a görög irodalom fennmaradt műveit megőrizhessék. A ma ismert görög klasszikusok többségét a konstantinápolyi császári könyvtárból származó bizánci másolatokból ismerhetjük. Becslések szerint a

---

³⁷ Acél Zsolt: *A látható könyvtár*. Gondolat, Budapest 2018. Az antik könyváraktól fennmaradt antik szerzők idézeteit ld. 240. oldaltól.

könyvtár jóval több mint 100 000 kötet ősi szöveget tartalmazott, azonban 473-ban leégett, és mintegy 120 000 kötet veszett el.³⁸

Érdekes jelenség, hogy a szent könyvek és teológiai munkák olvasását, illetve másolását elsősorban a remeték aszketikus életmódjához tartozó tevékenységnek tartották. Így jöttek létre Egyiptomban szerzetesi könyvtárak – Pakhomiosz (4. század), illetve Shenouda (5. század) szerzetesi közösségeit kell megemlétenünk –, amelyeket azonban Jeromos csak felületesen ismert.³⁹ Dél-Itáliában Cassiodorus (487–583) ennek a hellén, majd keresztény könyvgyűjtő hagyománynak folytatásaként hoz létre jelentős könyvtárat a Vivarium⁴⁰ nevű kolostorban, ahol a szövegek másolása és a görög kódexek latin fordítása is folyik. Később ebben a könyvtárban vagy környékén már megtalálhatók Jeromos bibliafordításai is.

Keresztény magánkönyvtárak

Jelentős volt Szent Ágoston (354–430) hippói püspök, egyházatya magánkönyvtára. Görög és latin kódexeket – köztük az Itáliát és az Afrát – és profán műveket is tartalmazott.

Miután I. (Nagy) Theodosius császár 395-ben felosztotta a Római Birodalmat, Mediolanum (a mai Milánó) lett a Nyugat-római Birodalom székhelye. (313-ban Nagy Konstantin itt adta ki az úgynevezett mediolanumi ediktumot, ami a keresztény vallás elismerését jelentette.) 375-ben Szent Ambrus (339–397) lett Mediolanum püspöke, őalatta vált a város a keresztény világ egyik legjelentősebb püspöki székhelyévé. Ambrus megterése után görög bibliai kéziratokhoz és pogány művekhez egyaránt könnyen hozzáférhetett a császári könyvtárban.

---

³⁸ Wilson, Nigel Guy Wilson: *Scribes and Scholars*. Oxford UP, Oxford 1968., *An Anthology of Byzantine Prose* 1971., *Scholars of Byzantium*. The Johns Hopkins UP, 1983. *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance*. The Johns Hopkins UP, 1992.

³⁹ Lásd bővebben Socrates: *Hist eccl.* 4,38. 16,1.2 (380. febr. 27.), Meletius, Nazianzi Gergely *In: De Viris Illustribus* 117. ev 52,8 Origenész, Basilius vö. Kelly im 118. Krónika előszava GCS 47,2. Eusebius történelmi adatok, Krónika folytatása.

⁴⁰ Cardini, Franco: *Cassiodorus the Great*. Milan 2009.

Jeromos könyvgyűjtésének helyei

Jeromos Rómából Galliába, majd a Rajna vidékére, Trierbe utazott (ahol egy időre Nagy Konstantin is tartózkodott, és többek közt 314-ben Lactantiust⁴¹ iderendelte, hogy fia nevelője legyen). Jeromos is talán valami jobb állást remélt szerezni ebben a korábban császári székhelyként is ismert városban.⁴² A környéken jelentős szerzetesközösségek is éltek, akiket Jeromos meglátogatott. Ezt olvassuk 5. levelében (amely egyébként jóval később keletkezett):⁴³

„Rufinus testvérünk, mint írod, nem érkezett meg [...]. Ezért azt kérném, s arra buzdítalak, tedd ezt te is, hogy adja oda lemásolásra a boldog Reticius⁴⁴ augusztodunumai püspöknek⁴⁵ az Énekek énekéhez írott emelkedett hangon írott magyarázatát. Azt írta nekem egy bizonyos Pulus nevű már idősebb ember is, aki az említett Rufinus testvérünk földije, hogy az ő Tertullianus kódexe Rufinusnál van, és szeretné azt sürgősen visszakapni. Ezért arra kérlek, hogy azokat a könyveket, amelyekről a rövid utóirat elárulja majd, hogy nincsenek meg nekem, írnodkal írasd le. Arra kérlek, hogy Dávid zsoltárainak magyarázatát és szent Hilariusnak a zsinatokról írt igen terjedelmes könyvét, melyeket neki, még Treveriben tulajdon kezemmel másoltam le, szintén hozd el nekem [...]. Ha megteszed, amit kérek, nagyon jól teszel velem. Mivel az Úr kegyelméből könyvtárunkban számtalan kódex van, kívánj cserébe bármit. Megküldöm neked, amit csak akarsz. Nehogy azt hidd, hogy terhemre van, ha kérsz. Vannak testvéreim, akik igen járatosak a másolás mesterségében. Viszonzást azért, amit kérek, nem

---

⁴¹ Lactantius (250–325) ókori keresztény szónok, teológus, apologéta, író. Legismertebb műveiben, *A keresztényüldözők halálában* részletesen beszámol a Diocletianus alatt végbemenő keresztényüldözésről. Keresztény Cicerónak is nevezték. Magyarul lásd: *Az egyház harczai és győzelmei. Firmianus Lactantius nyomán.* ford. az Esztergomi Papnevelde Magyar Egyházirodalmi iskolája 1874. *Az isteni gondviselésről.* ford. Adamik Tamás, Budapest 1985. *Isteni tanítások. Divinae institutiones.* ford. Dér Katalin, Budapest 2012.

⁴² Gratianus császár 376-ban felemelte a Trierben tanító tanárok fizetését vö. Kelly (52)

⁴³ A levél valószínűleg 374-ben kelt a szíriai sivatagban.

⁴⁴ Reticius, az aeduai, azaz a két császárról elnevezett város püspöke. Constantinus idejében igen nagy hírnévre tett szert Galliában. Olvassák tőle az Énekek énekéhez írt magyarázatait, írt egy terjedelmes kötetet Novatianus ellen is. Ezekon kívül más könyvét nem láttam. (De viris illustribus 82.)

⁴⁵ Ez a püspök 313-ban Rómában és 314-ben Arles-ban is részt vesz a zsinaton. Műveiből csak töredék maradt fenn. Lásd még 38,1 levél.

ígérek. Heliodorus testvérünk mondta, hogy sok az Írásokkal kapcsolatos művet keresel, de nem találsz...”

373-ban Aquileába utazik, hogy találkozzon – a családján túl – kedves barátjával Rufinusszal, aki 370-ben megkeresztelkedett, és egyben aszketikus életet is kezdett a környéken működő szerzetesek közt. Jeromos is ekkor kezd erőteljesen érdeklődni a szerzetesi élet után.⁴⁶ Később a Szentföldre indul, ahol öt évet tölt remeteként Aleppótól nem messze, a khalkiszi sivatagban. Majd ismét útra kel, olyan nagyvárosokat érintve (Antiókhia, Konstantinápoly), ahol kódexeket vehetett vagy másolhatott. Levelei tanúsága szerint mindenütt jelentős keresztény köröket keres fel, és állandóan újabb könyvekre vadászik. Jeromosnak valószínűleg voltak Vetus Latina kódexei, LXX kódexe stb., de hogy milyen héber Tóra, vagy prófétai kódexekkel rendelkezett, arról nincs információnk.

Jeromos könyvtáráról olvashatunk leveleiben is.

„Amikor sok évvel ezelőtt, a mennyek országa kedvéért elszakítottam magam a házamtól, szüleimtől és nővéreimtől, rokonaimtól, és ami még ennél is nehezebb, megszokott választékos ételektől, és harcra készen Jeruzsálembe indultam, könyvtáramról, melyet a legnagyobb gonddal és fáradtsággal gyűjtöttem össze, nem tudtam lemondani. Én szerencsétlen! Böjtöltem, hogy utána Cicerót olvassam, sok éjszakai virrasztás után, a könnyek után, amelyet korábbi bűneim emléke csalt elő a szívem mélyéből, Plautust vettem a kezembe. Amikor pedig magamba szállva, valamelyik prófétát kezdtem olvasni, borzalommal töltött el a fésületlen nyelvezete, és mivel vaksi szememmel nem láttam a fényt, úgy véltem, ez nem a szemem hibája, hanem a napé.

Miközben ez az ősi kígyó így űzött csúfot belőlem, és a nagyböjt közepe táján kimerült testemet láz támadta meg, a csontvelőmíg hatolva, és – szinte hihetetlen – és oly huzamosan apasztotta szerencsétlen tagjaimat, hogy csont és bőr lettem. Közben már a temetésemet latolgatták, mert hűlő testemben az érterő csupán langyos mellkasom közepén pislákkolt. Ekkor – a lélekben elragadtatva – egyszer csak egy bírói emelvény elé vonszoltak, ahol oly fényesség áradt szét, és a körülállók tisztasága úgy vakított, hogy a földre vettem magam, és nem mertem föltekinteni. Megkérdezték, mi vagyok. Keresztény, válaszoltam. A bírói székekben ülő azonban így szólt. Hazudsz! Ciceró-követő vagy te, nem Krisztus-követő. Ahol a kincsed, ott van a szíved is.”⁴⁷

---

⁴⁶ Kelly 56–57.

⁴⁷ *Szent Jeromos levelek I.* Szenzár, Budapest 2005, 91.

Ez a levélrészlet jól tükrözi Jeromos viszonyát a könyvekhez, az antik kultúrához és a könyvtárhoz. De ez a részlet egyoldalúan tükrözné Jeromos és az antik kultúra kapcsolatát, érdemes felhívni a figyelmet arra a tényre, amely barátja, Rufinus kritikáját is kiváltotta: „*Betlehemben, amikor Jeromos első dolga az volt, hogy iskolamesterré kiáltotta ki magát, és szeretett Vergiliusa, a komikus és lírai költők, valamint a történészek műveit oktatta a diákoknak, akiket azért bíztak a gondjaira, hogy megtanulják tőle, hogyan kell az Urat félni.*”⁴⁸ Ez Rufinus számára botrányosnak számított, de ez egyben azt is jelentette, hogy Jeromos nem osztotta a pogány irodalom elutasításának ókeresztény atyáknál előforduló nézetét. Nem veti meg a pogány kultúrát annak ellenére, hogy a Galata-levélhez írott kommentárjában a pogány vallások végét jósolja, amikor az olvasóit a leány neveléséről oktatja. Úgy véli, amikor az kétségbe esik apja pogány volta miatt, csak annyit mond: „*Ami lehetetlen az embernél, Istennél lehetséges.*” Mindezt az állítását pogány római és egyéb példákkal igazolja. Úgy véli, a városokban is elszigetelődve vergődik a pogányság. A folyamat másik részére utal, amikor a kolostorában tapasztalt zarándokokat írja le: „*Indiából, Perzsiából és Etiópiából naponta monachusok tömege érkezik. Armenia lerakta tegezét, a hunok zsoltárt tanulnak,*⁴⁹ *Scythia hidegét a hit melege hevíti, geták*⁵⁰ *aranyárga és szőke serege templomsátrat hordoz magával, és mivel ugyanazt a hitet vallják, ezért ellenünk talán egyenlő csatasorban harcolnak.*”⁵¹

Jeromos legalább tíz szerzetessel, remetével levelezett – néhányuknak a nevét is tudjuk: Alypius (394),⁵² aki Ágoston barátja volt, Vigilantius (395) Aquitából, aki később szembe fordult vele,⁵³ Euszebiosz (395–98)⁵⁴ az észak-itáliai Cremonából, illetve Theodorus, az egyiptomi szerzetes. Ezentúl számos püspökkel

---

⁴⁸ Kelly 213. Apol. c. Hier. 2,8 (2)

⁴⁹ Mindez csak Jeromos vágya, nem a valóság.

⁵⁰ Mellesleg ők ariánusok voltak.

⁵¹ 107.2 (Levelek 102. oldal).

⁵² Tagaste püspöke, aki Rómába és Milánóba is elkíserte Ágostont, és az ő kérésére kereste fel Jeromost Betlehemben. Levelezett Nolai Paulinossal is.

⁵³ Mivel azt terjesztette, hogy Jeromos Órigenészt követi, dühösen szembefordult vele, és eretneknek nevezte a *Contra Vigilantius* c. művében. Később Barcelonában papként működött, és kommentárt írt Dániel próféta könyvéhez.

⁵⁴ Még Rómában találkozott Jeromossal, és tanítványa lett.

levelezett, vagy említ meg levelében. További 17 teológust ismerhetünk meg név szerint leveleiből. Legalább 6 nagyobb eretnekkal vitázik, akiket név szerint meg is említ.

Jeromos magánkönyvtárát kb. 1000 kötetre becsülik, legalábbis a Betlehemben felhalmozott gyűjteményt, amelyben – mint láttuk – jócskán vannak pogány klasszikus művek is, de a héber biblia valamely kódexe vagy kódexei, Septuaginta-kódexek több változatban is, sőt arám targumok és szír írások, feltehetően apokrif bibliai szövegek is. Sajnos részletes jegyék nem maradt fenn könyvtáráról.

Jeromos által említett klasszikus szerzők

A 4. századi oktatás anyaga a klasszikus és hellenisztikus latin és görög irodalom volt. Jeromos leveleit vizsgálva meglepően sok antik szerzőt idéz, amely egyben jelzi széles körű jártasságát az antik irodalomban (a filozófiában kevésbé). Igaz, idézetei néha műveltségének fitogtatására szolgálnak, mégis érdemes nevesíteni a memóriában rögzült szerzőket. Az alábbi felsorolás nem teljes, a zárójelben található számok a levelek számozására utalnak.

Aiszóposz (Αἴσωπος, Kr. e. 620–564) híres ókori görög meseköltő, a „mesék Homérosza”. (Lev 79,3; 108,15)

Anaxagorasz (Αναξαγόρας, Kr. e. 500/497–428/427) Szókratész előtti gondolkodó, csillagász. A létező valósággal és az anyaggal kapcsolatos kutatásai miatt az antik materializmus egyik képviselőjének is tekintik. (Lev 60,5)

Antiszthenész (Ἀντισθένης, Kr. e. 446–368) görög filozófus, a cinikus iskola megalapítója. Tanításának középpontjában a fennálló rend teljes tagadása és a lemondáson, önmegtartóztatáson alapuló erény dicsérete áll. (Lev 66,8; 71,3)

Apollóniosz (Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, Kr. u. 15–100) görög neopitagoreus filozófus Tyana (Kappadókia) városából. (Lev 47,3; 53,1; 70,4)

Arkhütasz (Ἀρχύτας ὁ Ταραντίσιος, Kr. e. 428–347) ókori görög matematikus, filozófus, politikus, hadvezér, csillagász. Állítólag megmentette Platón életét, amikor a filozófust Dionüszosz, Szürakuszai zsarnoka halálra ítélte. (Lev 49,19; 53,1; 79,9)

Arisztotelész (Ἀριστοτέλης, Kr. e. 384–322) görög tudós és filozófus, a modern európai tudomány atyja és előfutára. Már az ókorban híressé vált nemcsak filozófiai művei miatt, de a kiemelkedő tehetségű makedón hadvezér és despota, Nagy Sándor nevelőjeként is. (Lev 14,11; 36,14; 49,13; 50,1,2; 57,12; 58,5; 70,4; 107,4; 133,1)

Kallimakhosz (Καλλίμαχος, Kr. e. 310/305–240) görög költő, kritikus és grammatikus. A hellenisztikus kor legeredményesebb és legbefolyásosabb tudósköltőinek egyike. (Lev 70,2)

Marcus Porcius Cato Maior (Kr. e. 234–149) ókori római író, történetíró, államférfi. Censorius vagy Sapiens, a bölcs – később Priscus és Maior melléknévvel ruházták föl, megkülönböztetésül dédunokájától. (Lev 39,3; 52,3; 58,7; 60,5; 61,3; 66,9; 125,18)

Caius Valerius Catullus (Kr. e. 84–54) római költő az aranykorból, a neoterikus (újító szellemű) költészet legnagyobb és legeredetibb alkotója. (Lev 3,8)

Khrüszipposz (Χρῦσιππος, Kr. e. 279–206) ókori görög sztoikus filozófus. Elmélkedése a gyakorlati filozófia, különösen az etika felé irányult. Írt grammatikai munkákat is, valamint több görög költő műveihez magyarázatokat. (Lev 57,12; 56,3)

Kleanthész (Kr. e. 331/330–232/231) sztoikus filozófus, aki az iskola alapítóját, Kitioni Zénónt annak halála után követte a sztoikus közösség élén. Életét szinte csak legendákból ismerjük, ezekből egy energikus, bár kortársaihoz, tanítóihoz és tanítványaihoz képest kevesebb eredeti gondolattal rendelkező filozófus képe bontakozik ki. (Lev 52,3)

Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43) ókori római író, filozófus és politikus. Ragyogó, már-már boszorkányos tehetségű szónoknak tartották, de írásai is remekművek. Mindenképp az antik irodalom egyik óriása, ő az antik széppróza legnagyobb mestere. (Lev 8,1; 22,29; 48,4; 50,1; 54,4; 60,5; 70,5; 84,6; 125,12)

Demokritosz (Δημόκριτος, Kr. e. 470/460–370) ókori görög atomista filozófus, az antik materializmus kiemelkedő képviselője. Leukipposzal együtt szokták említeni, mint az atomelmélet megalapítóját. Valószínűleg Szókratész kortársa volt, de őt magát a preszókratikusok közé sorolják. (Lev 52,3; 60,4)

Epikurosz (Ἐπίκουρος, Kr. e. 341–270) görög atomista filozófus, Démokritosz természetfilozófiájának követője. Megvetette korának összes gondolkodóit, kivéteelt csupán Anaxagorással és Démokritosszal tett, ugyanis fontosnak tartotta, hogy autodidaktának tekintsék, és nem ismert el semmilyen kapcsolatot saját bölcsesete és mások gondolatai között. (Lev 33,6; 50,5; 52,8; 70,61;124,5)

Eubulosz (Εὐβουλος, (Kr. e.370/360?) komédiaköltő, aki hat alkalommal győzött a lenaiai költői versenyen. (Lev 86,1)

Euripidész (Kr. e. 480–406) görög tragédiaköltő, Aiszkülosz és Szophoklész mellett a három nagy görög tragédiaköltő egyike. (Lev 52,8)

Galénosz (Κλαύδιος Γαληνός, Kr. u. 129–216) görög származású római orvos, filozófus. Az antikvitás legismertebb és legképzettebb orvosa, nagyban hozzájárult egy sor orvosi tudományág kialakulásához, fejlődéséhez. (Lev 54,9)

Flavius Gratianus (359–383) római császár, I. Valentinianus nagyobbik fia, II. Valentinianus bátyja. (Lev 60,15)

Hippolütosz (170–235) egyházi író, a történelem első ellenpápája. Több egyházi vitában is részt vett, és belelátott az írások értelmezéseibe. Ezért nem akarta elfogadni pápának Calixtust, I. Orbánt és Pontianust sem, és ezért jelölte magát ellenpápának 217-től egészen 235-ig. A keleti egyházak támogatására mindenképpen számíthatott, még ha nem is értett feltétlenül egyet azok nézeteivel. (Lev 52,15; 109,2; 120bev.; 125,16),

Josephus Flavius (Jozsef ben Mattitjáhu, héberül: יוסף בן מתתיהו, Kr. u 37–100), zsidó történetíró és hadvezér. A zsidó háború (66–70) idején a felkelők egyik parancsnoka volt Galileában, majd átállt a rómaiakhoz, és Vespasianus, Titus és Domitianus római császárok pártfogoltja lett. Munkái az ókorkutatás legfontosabb forrásai közé tartoznak, bár írásaiban önmagát mentegeti. Legfontosabb művei: A zsidó háború (*De bello Judaico*), A zsidók története (*Antiquitates Judaicae*), Önéletrajz (*Vita*), Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról (*Contra Apionem, de antiquitate Iudaeorum*). (Lev 18,9; 22,35; 29,7; 37,2; 46,4; 44,10.11.15; 70,3; 71,5; 73,7; 120,8)

Flavius Claudius Iulianus (331–363), a Római Birodalom császára 361 és 363 között. Ariánus keresztény oktatói voltak, de uralkodása alatt az ősi görög–római vallási hagyományokat ápolta és pártfogolta, utolsóként a római császárok között. Az újplatonizmus felé fordult, de nem Platón munkáinak betű szerinti életre hívása volt a célja, hanem a dialógusok szólásszabadságán és a meggyőzésen alapuló szellemiségének valóságba ültetése. Ezért Iulianust az „Apostata”, azaz „Hitehagyott” melléknévvel tartja számon a keresztény hagyomány. (Lev 7,9; 60,15; 70,3; 109,1)

Lucilliusz (Λουκιλλίος, Kr. e. 60–) egy 123 görög epigrammát magában foglaló gyűjtemény szerzője, Néró uralkodása idején élt. Számos epigrammája Theophrastus hatását tükrözik, ő maga pedig Martialis latin epigrammáira hatott. (Lev 7,5; 84,2; 130.13)

Titus Lucretius Carus (Kr. e.99–55) római költő és filozófus. Egyedül a *De rerum natura*, azaz a Dolgok természetéről szóló műve maradt fenn, melyet magyarra a Természetről címmel fordítottak le. E művével hozzájárult a latin filozófiai szakszókincs kidolgozásához. (Lev 83,3)

Homérosz (Ὅμηρος, Kr.e. 8. század?) az egyik legismertebb görög költő. A Homérosznak tulajdonított két nevezetes költemény, az *Iliasz* és az *Odüsszeia*, az i. e. 8. században keletkezhetett. A pogány hellén irodalomban ennek szakrális tisztelete a zsidó-keresztény körben olvasott Biblia tekintélyével vetekedett. Az ókori görög közvélekedés szerint a görög mitológiát Homérosz és a nála két évtizeddel fiatalabb Hésziodosz teremtette meg a nép emlékezetében élő mondák alapján. Az ő Homérosz szövegeinek allegorikus szövegmagyarázatai a keresztény biblia allegorikus magyarázatának modellje lesz. (Lev 52,3; 57,5; 70,2; 84,8)

Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), római költő. Először görögül kezdett verselni (Szatírák 1, 10, 31–35), később latinul folytatta. Vergilius támogatásával a híres művészetpártoló, Maecenas barátjává fogadta és támogatta. Ideje nagy részét Sabinumban, majd később tiburii házában töltötte. Két hónappal támogatója, Maecenas halála után halt meg Rómában. Testét Maecenas mellé temették. (Lev 2,29; 6,22; 27,3; 53,8; 57,5; 133,1)

Aulus Persius Flaccus (Kr. u.34–62) ókori római satíráíró. Az egyetlen olyan fennmaradt satíráíró, aki a sztoikus iskolának volt a híve. Horatius és Iuvenalis mellett a harmadik híres római satíráíró. (Lev 40,2; 49,15; 52,2 vagy Lev 11,2; 49,15; 102,2)

Alexandriai Philón (Φίλων, Kr. e. 25/20–Kr. u. 41/45) görög nyelvű zsidó filozófus, Jeromos idejében keleten, de főleg Egyiptomban a keresztények is ismerték. Vitatott, hogy hatott-e az Újszövetségre, különösen János Logosz-tanára. Jánossal talán a zsidó bölcsélet megszemélyesített Bölcsességének ismerete, illetve a hellenisztikus judaizmus köti össze, mint „közös forrás”. Vitatott Philón, Pál és a Zsidóknak írt levél kapcsolata is. (Lev 22,35; 29,7; 70,3)

Caius Sallustius Crispus (Kr. e. 86–35) római politikus, a hanyatló köztársaság történetírója. (Lev 58,5; 60,16; 70,6)

Publius Terentius Afer (Kr. e. 185–159) római költő, vígjátékíró, aki a maga korában nem volt olyan népszerű, mint Plautus, akinek nyelve vaskosabb és népiesebb volt. Munkássága azonban megszerezte a következő századok műveltjei, így

Jeromos tetszését is. Elképzelhető, hogy Jeromos Rómában színházban is látta a darabjai némelyikét. (Lev 57,5; 58,5;106,3)

Titus Maccius Plautus római köztársaságbeli komédiaszerző. Nem tudjuk, mettől meddig élt pontosan – Kr. e. 254 körül – 184 körül), csak azt, hogy műveit először Kr. e. 205 és 184 körül adták elő, 21 darabja maradt fent. (Lev 22,30; 57,5; 106,3)

Caius Plinius Secundus Maior (Kr. u. 23/24 –79) római író, polihisztor, ókori enciklopédista. A Nápolyi-öböl partján, Stabiae mellett lelte halálát a Vezúv nevezetes kitörésekor, amely elpusztította az ókori Pompeii és Herculaneum városokat. (Lev 125,12)

Platón (Πλάτων) (Kr. e. 427– 347) ókori görög filozófus, iskolaalapító. Hatása jelentős volt az ókori és a középkori filozófiára, művei manapság is viták és filozófiai vizsgálódások tárgyát képezik. Munkásságának nemcsak társadalomtudományi, hanem irodalmi értéke is nagy jelentőséggel bír. (Lev 14,11; 49,13; 50,2; 52,3; 53,1.4; 57,5; 60,5,14; 64,1; 65,21; 69,3,8; 70,3,4; 84,3,6; 99,2; 106,3; 120,10; 124,7; 133,3)

Marcus Fabius Quintilianus (Kr. u. 35/40–96) híres római szónok, szónoklat-tani író. Grammatikai és retorikai tanulmányait Rómában végezte, majd 60–68 között Hispaniában rétoriként tevékenykedett. Fő műve az *Institutio oratoria* (A szónok nevelése vagy Szónoklattan) 94/95 körül születhetett, nyugalomba vonulása után. A legnagyobb szabású antik retorikai kézikönyv, mely módszeresség és alaposág tekintetében a mai egyetemi tankönyvek ősének tekinthető. Valójában azonban az egész ember nevelésének kézikönyvéül szánta, középpontjában a retorikával. (Lev 36,14; 70,5; 125,12)

Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–19) római költő, Ovidius és Horatius mellett az augustusi aranykor epikus költője. Legismertebb művei az *Aeneis* című eposz, a *Georgica* című eposz-„tanköltemény” és a *Bucolica* avagy *Eclogák* néven ismert tíz eclogából álló bukolikus gyűjtemény. (Lev 21,13; 58,5; 121,10; 131,2)

Jóllehet később (30 év múlva) felmerül benne a gondolat, hogy vajon egy keresztény ember olvashat-e pogány klasszikusokat, de arról is ír (Lev 133,3), hogy Betlehemben minden aszkézise ellen Lukrecius szövegei jutnak eszébe a Biblia fordítása közben. Ami azt is jelenti, hogy ezek a szövegek nagyon mély nyomot hagytak a fantáziájában. A görög nyelvvel való ismerkedését szülővárosában, Stridonban kezdte, később Rómában folytatta, és valamelyik pusztai remeteségben tökéletesítette a görög tudását. (*Apologia contra Hieronimus* 2,9). A kétnyelvűség

általános volt a műveltebb körökben, de a görög nyelv helyes elsajátítása nem problémátlan. A kortárs Ágoston a rosszabb észak-afrikai iskolában szintén küszködött a görög nyelvvel:

„Miért nem kedveltem az ilyen költeményekkel tele görög irodalmat is? Hisz Homérosz is édes ajkú mester a hiábavaló mesék szövögetésében, s nekem akkor mégis igen keserű volt! Azt hiszem, hogy a görög gyermekek ugyanúgy vannak Vergiliusszal, mint én Homérosszal, ha rákerül a kényszerű tanulás sora. Nálam úgy volt, hogy az idegen nyelvvel való temérdek vesződés igen megkeserítette a görög mesék élvezetét. Egyetlen betűt sem értettem eleinte, s szép szóval is, bottal is szüntelenül hajtottak, hogy tanuljak görögül. Igaz, hogy csecsemőkoromban latinul sem tudtam, de egyszerű hallás után szinte játszva megtanultam ápoló dajkámtól s azoktól, akik tréfásan ellenkeztek velem vagy játékkal mulattattak. Ez a tanulás nem büntetéssel fenyegetődző parancsra történt; mert magam iparkodtam kimondani gondolataimat. Mikor ugyanis felgerjedt bennem a vágyakozás, ki is mondani azt, amit gondoltam, először okvetlen szavakat kellett tanulnom; nem oktatás útján, hanem azok beszédjéből, akik előtt érzéseim kimondásával próbálkoztam. Ez is igazolja azt a szabályt, hogy a tanulást sokkal több haszonnal sarkantyúzza a tanuló tulajdon érdeklődése, mint akármilyen fenyegető kényszerítés. De amannak csapongását törvényeid alá szabja emez, Istenem. A tanító pálcájától a vértanúk megpróbáltatásáig az egész rendszer a te gondolatodnak szolgál: szenvedést is vegyíteni, hogy üdvös erejében megtérjünk hozzád, akitől az élvezet tombolásában sokszor elszakadtunk.”⁵⁵

Ezenfelül levelei utalásai és idézetei kapcsán képet kaphatunk keresztény teológiai műveltségéről is, amely mennyiségben és mélységben is lenyűgöző. Kora csaknem valamennyi élő és korábban alkotott teológusát és azok műveinek jelentős részét ismeri, számtalan eretnekkel és eretnekséggel vitatkozik, vagy utal rájuk vagy idézi.

Zárszó

Jeromos nyelvi műveltségéről gyakorta csak a héber nyelvismeretére koncentrálnak, mivel a legtöbb ószövetségi könyvet héberből vagy a Septuaginta után héberből és arámból fordította. Pedig stilisztikai érzékét, nyelvi képzeleterejét az általa kivételesen jól ismert klasszikus irodalmi alkotások is gazdagították, kora keleti teológiai vitáinak alapos ismerete pedig fordításain is nyomot

---

⁵⁵ Augustinus: *Vallomások* 1.14.3.

hagyott. Jeromos mintegy 46 püspökkel levelezett, vagy említ meg levelében. További 17 teológust ismerhetünk meg név szerint leveleiből. Legalább 6 nagyobb eretnekkal vitázik, akiket név szerint meg is említ (de ennek vizsgálata egy újabb kiterjedt tanulmányt igényelne). Jeromos egyesítette magában a klasszikus műveltséget, a római irodalmat, a görög klasszikusokat, az ókeresztény írók és püspökök vitakultúráját, a szerzetesek meditációs kultúráját, illetve a zsidók biblia-magyarázatát, hiszen nemcsak a héber Biblia kódexeit olvasta, hanem az arám targumokat is – vitatkozott, de tisztelte a rabbinikus írásmagyarázatot is. A Betlehemben felépített kolostor és vendégház nemcsak könyvesház volt, hanem ókori akadémiának is tekinthető, amelynek hallgatói birodalomszerte vitték szét Jeromos tanítását és hírét. A mozgalmas baráti kör, sőt az ellenségei is hozzájárultak ahhoz, hogy Jeromos szellemi hagyatéka írásban is rögzüljön. Bár sok műve elveszett, de a bibliafordításán túl számos egyéb írása, teológiai vitairata, mintegy 120 levele, sőt a kortársai számára lexikonul szolgáló *de viris illustribus* is fennmaradt, megőrizve műveltségének emlékét.